

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ε Ν Α Τ Ο

ΤΑ ΕΡΕΪΠΙΑ ΠΟΥ ΑΦΙΣΕ ΠΙΣΩ ΤΟΥ ὁ δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος εἶναι κάτι τὸ ἀσύλληπτο. Εἶναι πρωτότυπα σὲ ἔκταση, σὲ βαθμὸ καταστροφῆς καὶ σὲ ποικιλία μορφῶν. Ἔχουν καὶ τὰ ἐρεΪπια μορφές. Τὰ ἐρεΪπια τοῦ χρόνου ἢ καταστροφῶν ποὺ σημειώθηκαν στὸ ἀπώτερο παρελθὸν ξεχωρίζουν στὰ μάτια μας προπάντων μὲ τὴν ποικιλία τῶν ἀρχαιολογικῶν ἢ αἰσθητικῶν μορφῶν τους. Οἱ μορφές, ποὺ ἔχουν τὰ ἐρεΪπια τῶν ἡμερῶν μας, ἔχουν ἄλλο νόημα, ἔχουν σχέση μὲ τὴν ἱστορικὴ οὐσία τῶν καταστροφῶν.

Ἔχουμε ἐρεΪπια πόλεων ποὺ προκάλεσαν οἱ κοινοὶ ἀεροπορικοὶ βομβαρδισμοὶ (σὲ πρωτάκουστη, βέβαια, ἔνταση). Τὸ Κόβεντρυ ἔγινε τὸ ἱερὸ τῆς ἐλευθερίας. Γύρω ἀπὸ τὸν Ἅγιο Παῦλο τοῦ Λονδίνου σωριάστηκαν ἐρεΪπια. Ὡστόσο, ὁ Ἅγιος Παῦλος, ἐλαφρὰ τραυματισμένος, ἔμεινε ὄρθιος. Μήπως σηκώθηκαν ὄρθιοι, τὴν ὥρα τοῦ μεγάλου κακοῦ, καὶ ὄσοι ἀναπαύονταν μέσ' στὰ βαρεῖα μνημεῖα καὶ μνήματα ποὺ περιέχει ; Ποιὸς ξέρει . . . Ἴσως νᾶγινε κι' αὐτό. Ὑπάρχει μιὰ φωτογραφία τοῦ Οὐϊνστον Τσῶρτσιλ ποὺ στέκεται συλλογισμένος μέσ' στὴν ἐρειπωμένη αἶθουσα τῶν συζητήσεων τῆς βουλῆς τῶν κοινοτήτων. Ἐνῶ ἡ αἶθουσα τῆς δημοκρατίας γκρεμιζόταν (τὸ Μάϊο τοῦ 1941), ἡ βρετανικὴ δημοκρατία ἀποκτοῦσε νέες βάσεις, ἴσως πιὸ γερές. Τὸν Ἀδόλφο Χίτλερ μέσ' στὰ ἐρεΪπια τοῦ Βερολίνου (τέτοια ἐρεΪπια δὲν εἶχε δεῖ ὡς τώρα ἡ ἱστορία) δὲν ξέρουμε πῶς θὰ τὸν ἔπαιρνε ὁ φωτογραφικὸς φακός. Τρελάθηκε, τάχα, προτοῦ πεθάνει ; Θριάμβευε, τάχα, ἀκούγοντας ἀπὸ τὰ βάθη τῆς μυστικῆς γερμανικῆς ἱστορίας τὸ πένθιμο ἐμβατήριον τοῦ Βάγκνερ ἀπὸ τὸ « Δειλινὸ τῶν θεῶν » ; Μήπως εἶχε τὴν ἀνθρώπινη ἔμπνευση νὰ μετανιώσει ; Ποιὸς ξέρει . . . Ἴσως πεθαί-

νοντας, νάταν πιό ανθρώπινος απ' ό,τι ήταν όσο ζούσε. Ό ντόκτορ Γκαϊμπελς είχε την απάνθρωπη ή υπεράνθρωπη δύναμη, πρὶν πεθάνει ό ίδιος, νά στείλει στο θάνατο όλους τους δικούς του, τή γυναίκα του και τὰ παιδιά του. Ήταν χωρίς άλλο ένας φανατικός πιστός. Δεν έπαιζε όταν κραύγαζε. Ήταν, όμως, ανάγκη νά μεταβληθεί σ' έρείπια και ή ειδυλλιακή πόλη του Άλμπρεχτ Ντύρερ, του Άνταμ Κράφτ, του Φάϊτ Στόος; Δέ θα πέθαινε, τάχα, ό Χίτλερ όπωςδήποτε τήν ίδια εκείνη Πρωτομαγιά του 1945, είτε είχε καταστραφεί ή Νυρεμβέργη είτε όχι;

Διαφορετικά από τὰ έρείπια που προκάλεσαν οι αεροπορικοί βομβαρδισμοί είναι τὰ έρείπια των πολέων που οι συνοικίες τους, ή μιὰ ύστερ' από τήν άλλη, τινάχτηκαν στον άέρα από τις αντιμαχόμενες δυνάμεις που έδωσαν τή μάχη τους από σπίτι σε σπίτι. Τὰ χαρακτηριστικώτερα έρείπια μιās τέτοιας μορφής (και τέτοια έρείπια υπάρχουν, βέβαια, και στη Βαρσοβία και στο Βερολίνο) είναι τὰ έρείπια του Στάλινγκραντ. Ή έποποιΐα του Στάλινγκραντ — έποποιΐα ήρωϊσμού κι' από τις δυο μεριές — άρχισε στις αρχές Σεπτεμβρίου του 1942. Ή μεγάλη άντεπίθεση των Ρώσων σημειώθηκε στα τέλη Νοεμβρίου. Ένα μήνα πρὶν, ό στρατηγός Μονγκόμερυ είχε έξαπολύσει τή μεγάλη του επίθεση στο Άλαμέιν. Στις αρχές Νοεμβρίου ό στρατηγός Άϊζενχάουερ αποδιβαζόταν στη βόρειο Άφρική. Στα μέσα Νοεμβρίου είχαν ύποστεί και οι Ίάπωνες, επιχειρώντας ν' ανακαταλάβουν τὸ Γουανταλκανάλ, μιὰ φοβερή ναυτική καταστροφή. Ήταν ή ώρα τής μεγάλης στροφής. Με τήν ώρα αυτή είναι συνυφασμένα και τὰ έρείπια του Στάλινγκραντ. Ό Χίτλερ, παραμερίζοντας τους ένδοιασμούς των στρατηγών του, είχε διατάξει τόν στρατηγό φόν Κλάϊστ νά προχωρήσει πρὸς τὰ πετρέλαια του Καυκάσου. Δεν ήταν γραφτό του νά τὰ φτάσει. Ή στρατιά του φόν Πάουλους, καθυστερώντας τήν ενέργεια κατά του Στάλινγκραντ για νά βοηθήσει τόν φόν Κλάϊστ, έχασε από τὸ καλοκαίρι του 1942 τήν εύκαιρία μιās σχετικά εύκολης νίκης. Οι Ρώσοι πρόλαβαν έτσι νά υπερασπισθούν τὸ Στάλινγκραντ. Και τὰ έρείπια που απόμειναν ύστερ' από τή νίκη είναι από τὰ πιό χαρακτηριστικά στο ιστορικό τους νόημα. Ό ήρωϊσμός των Ρώσων που πολέμησαν στο Στάλινγκραντ θάξιζε ν' άμειφθεί με τὸ δῶρο τής δημοκρατίας και τής ελεύθερης ανθρώπινης άναπνοής.

Πλάϊ στα έρείπια των κοινών αεροπορικών βομβαρδισμών

ἢ σ' ἐκεῖνα ποῦ προκαλοῦν τὸ πυροβολικὸ καὶ τ' ἄλλα συνηθισμένα μέσα καταστροφῆς, ἔχουμε καὶ τὰ ἐρείπια τῆς Χιροσίμα καὶ τοῦ Ναγκασάκι. Ἡ ἀτομικὴ βόμβα — ἓνα ἀπίστευτο γεγονός — σημείωσε ἔτσι τὴν ἱστορικὴ παρουσία τῆς στὶς 6 καὶ στὶς 9 Αὐγούστου τοῦ 1945. Θὰ τὸ φαντάζονταν ποτὲ ὡς δυνατό, σαράντα χρόνια πρὶν, ὁ Ἔρνεστ Ράδερφορντ ἢ ὁ Νίλς Μπόρ ; Μέσ' ἀπὸ τὰ δικά τους χέρια, καθὼς καὶ ἄλλων νεαρῶν ἐρευνητῶν στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα μας, ἐκσφενδονίστηκε οὐσιαστικὰ ἡ ἀτομικὴ βόμβα. Κι' ὅμως τὰ χέρια τους δὲν ἦταν ταγμένα γιὰ πόλεμο. Οὔτε καὶ τὰ χέρια τοῦ Γερμανοῦ φυσικοῦ Χὰν ποῦ εἶχε ἐργασθεῖ, νεαρῶτατος, πλάϊ στὸν Ράδερφορντ καὶ ποῦ κάμποσες δεκαετίες ἀργότερα ἦταν γραφτό του νὰ συνδέσει τ' ὄνομά του μετὰ τὴν ἀποδέσμευση τῆς ἀτομικῆς ἐνέργειας. "Ἄς μείνουμε, ὅμως, ἀκόμα στὰ ἐρείπια γιὰ νὰ ξαναγυρίσουμε πρὸ κάτω στὴ μεγάλη ἀνατρεπτικὴ δύναμη, ποῦ ἀποδεσμεύτηκε μέσα στὴ φύση γιὰ νὰ καταστρέφει ἀπόλυτα ἢ γιὰ νὰ σώσει ὀριστικὰ τὸν ἀνθρώπινο κόσμο.

Ἐρείπια ἄφισε πίσω τῆς καὶ ἡ πείνα, ἐρείπια βιολογικά. Ἐκατομμύρια ἄνθρωποι πείνασαν στὸν τελευταῖο παγκόσμιον πόλεμον, καὶ ὅσοι δὲν πέθαναν, καταδικάστηκαν σὲ μιὰ μείωση τῆς ζωτικότητος, ποῦ κανένας δὲν ξέρει τί ἀποτελέσματα θάχει στοὺς ἴδιους ἢ καὶ στὰ παιδιὰ τους. Εἰδικώτερα, μάλιστα, τὰ παιδιὰ ποῦ πείνασαν, χωρὶς νὰ ὑποκύβουν στὴν πείνα, ἔχουν φορτωθεῖ ἐπάνω τους τὸ βάρος μιᾶς βιολογικῆς κρίσιμης ζωῆς. Τὸ χειμῶνα τοῦ 1941 - 1942 χιλιάδες παιδάκια στὴν Ἀθήνα σέρνονταν σὰ σκελετοὶ στὰ πεζοδρόμια καὶ οἱ κραυγὲς τῆς ἀγωνίας καὶ τῆς πρὸ ἱερῆς ἐπαιτείας χτυποῦσαν ἀδιάκοπα καὶ μάταια τὰ κουφὰ αὐτιά τῆς νύχτας καὶ τῶν κατακτητῶν. Καὶ πλάϊ στὰ βιολογικὰ ἐρείπια ποῦ προκάλεσε ἡ πείνα, ἔχουμε τὰ ἐπίσης ἀνθρώπινα ἐρείπια ἐκείνων ποῦ τοὺς τσάκισε ἡ φυλακὴ καὶ τὸ « ὀλοκληρωτικὸ » στρατόπεδο. Κ' ἔχουμε καὶ γενικώτερα τὰ ἐρείπια τῶν νεύρων, τῶν χαρακτήρων, τῶν ψυχῶν. Ἐχουμε καὶ τὰ ἠθικὰ ἐρείπια τῆς νεολαίας τῆς κατοχῆς. Μήπως, ὅμως, δὲν ἔχουμε καὶ τὰ ἐρείπια — πρωτόφαντα στὴν ἱστορία — ἐνὸς ὀλοκληρου μεγάλου ἔθνους, τοῦ γερμανικοῦ, ἓνα ἱστορικὸ ρῆγμα καὶ χάος μέσ' στὴν ἴδια τὴν καρδιὰ τῆς Εὐρώπης ; Καὶ δὲν ἔχουμε καὶ τὰ ἐρείπια τῶν δημοκρατιῶν στὶς χώρες ποῦ « κέρδισαν » τὸν πόλεμον καὶ παραδόθηκαν μολοντοῦτο στὸν κομμουνισμό.

νιστικὸ ὀλοκληρωτισμὸ ; Δὲν ἔχουμε, τέλος, καὶ τὰ ἐρείπια τῆς οἰκονομίας ;

2.— Ἄς σταθοῦμε πρῶτα στοὺς χαρακτήρες, στὶς ψυχές, στὰ νεῦρα. Οἱ ψυχές καὶ τὰ νεῦρα συνταράχθηκαν, βέβαια, μ' ἓναν τρόπο πού χωρὶς ἄλλο ἔχει ἐπηρεάσει τὴ μεταπολεμικὴ κοινωνικὴ ζωὴ ὅλων τῶν λαῶν, πού πέρασαν ἀπὸ τὴν ἄμεση ἐμπειρία τοῦ πολέμου καὶ τῶν καταστροφῶν. Οἱ ἄνθρωποι ἀναπροσαρμόζονται, βέβαια, εὐκόλα στὴν εἰρήνη καὶ στὴν κανονικὴ ζωὴ, ὅπως προσαρμόζονται καὶ στὸ μεγάλο κακὸ, στὴ συφορὰ, εὐκολώτερα ἀπ' ὅ,τι ὑποθέτει κανένας λογικά. Ὡστόσο, τὰ ἴχνη τοῦ κακοῦ, τῆς συφορᾶς, μιᾶς παρατεταμένης συφορᾶς, ὅπως ἦταν ἡ κατοχὴ καὶ ὁ πόλεμος, μένουν χαραγμένα στὶς ψυχές καὶ στὰ νεῦρα, χωρὶς νὰ τὸ ξέρουν οὔτε οἱ ἴδιοι πού τὰ νεῦρα τους ἔσπασαν καὶ οἱ ψυχές ἀρρώστησαν.

Τὸ ἀδυνατίσμα τῶν νεύρων καὶ τῶν ψυχῶν εἶν' ἓνα φαινόμενο πού δὲν ἔχει σχέση (τουλάχιστον ἄμεση) μὲ τὴν ἀτομικὴ ἠθικὴ τῶν ἀνθρώπων. Τὸ ἀδυνατίσμα, ἀντίθετα, τῶν χαρακτήρων εἶν' ἓνα ἄμεσα ἠθικὸ φαινόμενο. Οἱ χαρακτήρες, πού ἀδυνατίζουν, χαλοῦν. Ἡ μειωμένη ἀντίσταση τῶν χαρακτήρων δὲν εἶναι ποτὲ μειωμένη ἀπέναντι τοῦ ἀγαθοῦ· εἶναι μειωμένη ἀπέναντι τοῦ κακοῦ. Τὸ ἀγαθὸ, ἄλλωστε, δὲν ἔχει τὴ συνήθεια νὰ ἐπιτίθεται· τὸ κακὸ εἶναι πού ἐπιτίθεται καὶ προσβάλλει τὴ συνείδηση.

Δὲν ἔχουμε συμπτώματα πού νὰ μᾶς λέν ὅτι οἱ μεγάλες μάζες, οἱ ἀπλοὶ ἄνθρωποι, χάλασαν στὸ χαρακτήρα τους. Θὰ μπορούσαμε μάλιστα νὰ πούμε ὅτι, μ' ὅλο τὸ ἀδυνατίσμα τῶν νεύρων, οἱ χαρακτήρες τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ δυνάμωσαν μὲ τὴ μεγάλη δοκιμασίᾳ τοῦ πολέμου καὶ τῆς κατοχῆς. Τὸ ἀδυνατίσμα τῶν χαρακτήρων σημειώθηκε στοὺς κύκλους τῶν καλλιεργημένων ἀνθρώπων, στοὺς κύκλους ἐκείνων πού εἶναι ἀκριβῶς ταγμαμένοι νὰ ἡγούνται πνευματικὰ καὶ κοινωνικά. Οἱ διανοούμενοι, οἱ συγγραφεῖς, οἱ καλλιτέχνες, αὐτοὶ εἶν' ἐκεῖνοι πού οἱ χαρακτήρες τους ἀδυνατίσαν· αὐτοὶ εἶναι πού πῆγαν νὰ βολευτοῦν, χθὲς μέσα στὴ μοίρα τῆς κατοχῆς, σήμερα μέσα στὸν κίνδυνο τοῦ κομμουνισμοῦ.

Τὸ φαινόμενο, βέβαια, δὲν εἶναι γενικό. Ξεχώρισαν καὶ ξεχωρίζουν ἀρκετοὶ πού ἀντιστάθηκαν καὶ ἀντιστέκονται στὴν κακὴ πραγματικότητα. Στὴν κατοχὴ καὶ στὸν κατακτητὴ ἀντι-

στάθηκαν οί περισσότεροι. Στόν κομμουνιστικό κίνδυνο πολύ λιγότεροι. Ὁ Γάλλος ποιητής Ἀραγκόν, ὅταν ἡ Γαλλία ἔπεφτε στή συφορά καί στήν κατοχή, κατάφερε νά ὑψωθεῖ πάνω ἀπό τίς προπολεμικές του μοναρχικές ὀρθοδοξίες πολιτικοῦ καί λογοτεχνικοῦ εἴδους. Ἐγίνε ξανά ἕνας γνήσιος Γάλλος κ' ἕνας ἀληθινός ποιητής. Με τήν ἀπελευθέρωση, ὅμως, ἔπεσε πάλι στίς παλιές του πλάνες καί συνήθειες. Τό ἴδιο ὁ Πῶλ Ἐλυάρ. Ἄν δέν εἶχαν μέσα τους τό ἱερό πῦρ τοῦ πνεύματος, ἄν δέν ἦταν στήν οὐσία ἐλεύθεροι ἄνθρωποι, ἄν πίστευαν ἀληθινά στό Μαρξισμό καί στό Λενινισμό καί ἀφίναν τό δόγμα τοῦ κομμουνισμοῦ νά καλύψει κάθε ἄλλο νόημα ζωῆς μέσα τους, θά ἦταν ἀπλούστατα συνεπεῖς μέ τόν ἑαυτό τους, συνεπεῖς στόν ἀπάνθρωπο δρόμο πού θά διάλεγαν. Ἡ ποιητική, ὅμως, φύση τους εἶχε διαλέξει ἕναν ἄλλο δρόμο. Δέ φταίει λοιπόν ἡ ποιητική τους φύση· φταίει ὁ ἠθικός τους χαρακτήρας. Καί πήραμε δυò παραδείγματα χτυπητά, γνωστά. Ὑπάρχουν χιλιάδες διανοούμενοι καί καλλιτέχνες, προπάντων μέτριοι (κ' οἱ μέτριοι ἔχουν πλημμυρίσει τόν κόσμο), πού προσαρμόζονται στό κακό ἀπό μικρῆ σκοπιμότητα καί ὑστεροβουλία ἢ καί ἀπό κακία πρὸς τό περιβάλλον, πού δέ φταίει, βέβαια, διόλου ἄν ἐκεῖνοι εἶναι μέτριοι καί ἀσήμαντοι. Ἡ κακία τῶν μέτριων καί ἀποτυχημένων εἶναι φαινόμενο φοβερό. Μέτριοι ἦταν στόν κόσμο πάντοτε οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι. Δέν ἦταν, ὅμως, καί κακοί· δέν εἶχαν ἀνάγκη νάιναι κακοί καί νά φθονοῦν (τουλάχιστον στό δημόσιο χῶρο). Ἡ κακία καί ὁ φθόνος τῶν μέτριων πήρε μιάν ἱστορικῶς κρίσιμη μορφή μονάχα μέσ' στό ἀστικό καθεστῶς, πού ἔδωσε καί σ' αὐτούς τοὺς ἀσήμαντους τίς τεχνικές δυνατότητες καί εὐκολίες νά διεκδικήσουν συμμετοχὴ στήν πνευματικὴ ἡγεσία. Τὸ ἀστικό καθεστῶς, ἡ καθολικὴ ἐκπαίδευση, ἡ τεχνικὴ πρόοδος, γέννησαν ἕνα φαινόμενο πού καμιὰ προηγούμενη ἐποχὴ δέ γνώρισε: γέννησαν τὸν « ὄχλο » τῶν διανοουμένων, τῶν συγγραφέων, τῶν δημοσιογράφων. Μυριάδες εἶναι πιά οἱ ἄνθρωποι πού γράφουν. Καί γράφουν οἱ περισσότεροι ἄσχημα ἢ πάντως μέ τρόπο ἀσήμαντο. Γράφουν προσανατολισμένοι στό ἐπίκαιρο καί στιγμιαῖο. Δέν ἔχουν καμιὰ προσωπικότητα· κι' ὅμως ζητοῦν νά ἐπιβληθοῦν ὡς προσωπικότητες. Καί ξέρουν πολὺ καλά (οἱ μέτριοι δέν εἶναι διόλου κουτοί) ὅτι δέν τοὺς ἀξίζει νά ἐπιβληθοῦν. Κι' αὐτό, ἀκριβῶς, τοὺς κάνει νά γίνονται κακοί καί φθονεροί. Κακοὺς τοὺς κάνει

ἡ γνώση ὅτι εἶναι μέτριοι. Καὶ μὲ τὴν κακία συνδυάζεται στὶς μέρες μας καὶ μιὰ εἰδικώτερη ὑστεροβουλία. "Ὅλοι αὐτοὶ οἱ μέτριοι καὶ ἀσήμαντοὶ ποὺ ἀπαρτίζουν σήμερα τὸν ὄχλο τῶν συγγραφέων, τῶν δημοσιογράφων καὶ τῶν καλλιτεχνῶν ξέρουν καλά ὅτι, ἐνῶ ἡ δημοκρατία εἶναι ἀνεκτικὴ καὶ δὲν ἀποτελεῖ κίνδυνο γιὰ ὅσους γράφουν ἐναντίον τῆς, ὁ κομμουνισμὸς εἶναι κίνδυνος, εἶναι ἀπόλυτος, εἶναι ὀλοκληρωτικὸς. Συντάσσονται λοιπὸν μὲ τὸν κομμουνισμὸ ἢ γίνονται (πρᾶγμα ἀκόμα ἀνετώτερο) συνοδοιπόροι τοῦ μέσ' στὸν ἐλεύθερο χῶρο τῆς δημοκρατίας, σώζοντας ἑαυτὸν τὸν μικρὸν ἐαυτὸν σὲ κάθε περίπτωση. Σ' ὀλοκληρὸ τὸ διάστημα τοῦ σκληροῦ ἀγῶνα ποὺ σημειώθηκε στὴν Ἑλλάδα, ἀπὸ τὰ 1946 ὡς τὰ 1949, οἱ « διανοούμενοι » καὶ « καλλιτέχνες » τοῦ μικροῦ αὐτοῦ τύπου ζοῦσαν καὶ περιφέρονταν ἐλεύθεροι καὶ ἀνενόχλητοι μέσ' στὴν ἴδια τὴν Ἀθήνα. Τὸ κράτος δὲν τοὺς πείραξε (γιὰ τὴν δημοκρατία δὲν ἀπαιτεῖ καμιά θετικὴ ἐκδήλωση ἀπέναντί τῆς)· ἂν, πάλι, ἐπικρατοῦσε ὁ κομμουνισμὸς, ἦταν ἀσφαλισμένοι κι' ἀπέναντί του (ἢ ἔστω φαντάζονταν πῶς θὰ ἦταν). Κι' ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι, ποὺ δὲ γίνονται κἂν ἐνεργὰ μέλη τῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων (γιὰ κι' αὐτὸ εἶν' ἐπικίνδυνον) καὶ ποὺ περιορίζονται σὲ μιὰν ἄνετη συνοδοιπορία ἢ « οὐδετερότητα », προβάλλουν ὡς πνεύματα « ἐλεύθερα », ἐνῶ δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ πνεύματα μικρὰ ποὺ τὰ καταδυναστεύει ἡ δειλία καὶ ὁ ὑπολογισμὸς.

Τὸ πνεῦμα ἔχει σημειώσει, γενικά, μιὰ πτώση στὶς τελευταῖες δεκαετίες, μιὰ πτώση ἄσχετη κι' ἀπὸ τὸ φαινόμενον τῆς διανοητικῆς ὀχλοκρατίας ποὺ διαπιστώσαμε παραπάνω. "Ὅχι μόνον στὸ πλῆθος τῶν μέτριων καὶ ἀσήμαντων συγγραφέων καὶ καλλιτεχνῶν, ποὺ ἡ ἴδια ἡ φύση τοὺς ἀρνήθηκε τὸ δικαίωμα νὰ γίνουν προσωπικότητες, ἀλλὰ καὶ στοὺς πιὸ στενοὺς κύκλους ἐκείνων ποὺ σ' ἄλλες ἐποχὰς θὰ μπορούσαν νὰ δημιουργήσουν κάτι γερὸ καὶ γνήσιο, προβάλλει τὸ πνεῦμα ἀδυνατισμένον, ἀτροφικόν. "Ὑστερ' ἀπὸ τὰ οἰκτρὰ φαινόμενα τῶν φουτουρισμῶν καὶ κυβισμῶν, τῶν πρωτογονισμῶν καὶ ντανταϊσμῶν, καὶ γενικά τῶν κούφινων δαισθητισμῶν ποὺ σημείωσαν τὴν παρουσίαν τους στὶς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνα μας (καὶ προπάντων γύρω στὰ 1920), ἐπακολούθησε μιὰ κόπωση καὶ στὴν ψυχὴ πολλῶν γνήσιων ἐργατῶν τῆς τέχνης, τοῦ ποιητικοῦ λόγου καὶ τῆς μουσικῆς. "Ἄν δὲν εἴχαμε — εἰδικὰ στὴ λογοτεχνία — τὴ δροσερὴν ἐπιδρῶσιν τῶν

Ἀμερικανῶν μυθιστοριογράφων, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ποὺ μᾶς θυμίζουσι πῶς ὑπάρχει ἀκόμα στὸν κόσμον χώρος γιὰ τὴν ἀπλὴ καὶ ἀνετη ἀφήγηση καὶ περιγραφή, ἢ Εὐρώπῃ θὰ εἶχε ξεραθεῖ. Κι' ἀπὸ τοὺς Ἀμερικανοὺς συγγραφεῖς οἱ πιὸ δροσεροὶ εἶν' ἐκεῖνοι ποὺ δὲ θεωροῦνται σπουδαῖοι, γιὰτὶ οἱ σπουδαῖοι — π. χ. ὁ Στάϊνμπεκ — πήραν κακὰ μαθήματα ἀπὸ τὴν ξεπεσμένη καὶ κουρασμένη Εὐρώπῃ. Δὲν ἔλειψαν, βέβαια, οὔτε στὴν Εὐρώπῃ οἱ ὠραῖοι ἤχοι, οἱ ἀληθινοί, οἱ οὐσιαστικοί. Ὡστόσο, εἶναι λίγοι. Λίγοι, ἐλάχιστοι, στὴν καθαρὴ ποίηση. Ὁ Ἀμερικανὸς Ἔλιοτ, ποὺ ἐγκαταστάθηκε νέος στὴν Ἀγγλία καὶ πολιτογραφήθηκε ἐκεῖ, κατάφερε μέσ' ἀπὸ τὸ χάος τῶν νέων ψυχικῶν καὶ πνευματικῶν τάσεων τοῦ αἰῶνα μας, ποὺ τὶς ἀφομοίωσε καὶ τὶς νίκησε, νὰ ὑψώσει τὸν ποιητικὸν τοῦ λόγου μ' ἕναν τρόπο προφητικὰ συγκλονιστικόν. Εἶναι ὁ μόνος ποιητής, ὕστερ' ἀπὸ τὸν Ράϊνερ Μαρία Ρίλκε, ποὺ χτύπησε τὴν πόρτα τοῦ Θεοῦ καὶ δέχθηκε κάποιαν ἀπάντηση ἀπὸ μέσα. Καὶ ἡ Ἀγγλίδα Ἥντιθ Σίτουελ, τὶς ὥρες τῶν φοβερῶν βομβαρδισμῶν τοῦ Λονδίνου, ἄγγισε μὲ τὰ δάχτυλά της τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων τοῦ Ἰησοῦ. Θὰ μπορούσαμε, βέβαια, νὰ μνημονεύσουμε καὶ ἄλλους. Ὡστόσο, ἐκεῖνοι ποὺ εἶναι ἀπὸ ἱστορικὴ καὶ ἠθικὴ ἄποψη πιὸ χαρακτηριστικοὶ στὰ δέκα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸ δεῦτερον παγκόσμιον πόλεμον, καθὼς καὶ ἀπὸ τὰ 1939 ὡς τὰ σήμερα, εἶναι οἱ κουρασμένοι ποῦ, γιὰ νὰ σκεπάσουν καὶ νὰ ἐξωραΐσουν τὴν κόπωση τους, καταφεύγουσι ὄχι πιά στὸν ἀπόλυτον ἀρνητικὸν ἐκκεντρισμὸν τῶν φουτουρισμῶν καὶ τῶν ἄλλων κούφιων κινήματων τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου, ἀλλὰ στὸν ὑπερρεαλισμὸν καὶ σὲ ἀνάλογες, ψυχικὰ ἀξιοπρόσεχτες, ἀλλὰ πνευματικὰ ἀναιμικὰς ἐκδηλώσεις. Δὲν καταλαβαίνουν ὅτι ὅποιος νιώθει κόπωση πρέπει νὰ ξεκουράζεται, νὰ σωμαίνει. Δὲν εἶναι καμιὰ ἀνάγκη νὰ γράφουσι στίχους καὶ μουσικὴ ἢ νὰ ζωγραφίζουν καὶ νὰ πλάθουσι οἱ κουρασμένοι. Πνεύματα, βέβαια, σὰν τὸν Ἀντρέ Μαλρὼ ἢ τὸν Ροζέ Μαρτέν ντὺ Γκάρ, κάνουν πολὺ καλὰ ποὺ γράφουσι καὶ μᾶς ἀπευθύνουσι τὸν λόγον. Ἔχουσι νὰ μᾶς ποῦν πολλά, ὅπως καὶ οἱ παλαιότεροι ποὺ ἔκαναν τὴν πρώτην τους ἐμφάνισιν γύρω στὰ 1900. Ὅσοι ὅμως ἔχουσι ἀνάγκη ἀπὸ χτυπητοὺς νεωτερισμοὺς γιὰ νὰ δικαιολογήσουσι τὸ λογισμὸν καὶ τὸν λόγον τους (καὶ τέτοιος νεωτερισμὸς εἶναι ὁ ὑπερρεαλισμὸς), εἶναι ἀπλοῦστατα — μ' ὅλη τὴ φαινομενικὴ πρωτοτυπίαν τους — κουρασμένοι, ἀναιμικοὶ καὶ οὐσιαστικὰ

ἀδειανοί, καὶ μᾶς μιλοῦν ἀλλιῶς ἀπ' ὅ,τι μιλοῦσαν ἄλλοτε οἱ γνήσιοι ποιητές, μόνο καὶ μόνο γιατί δὲ θὰ εἶχαν τίποτα νὰ ποῦν ἂν μιλοῦσαν ὅπως ἐκεῖνοι.

Ἡ κούραση, ἡ ἀδεια ψυχῆ, ἔκανε πολλοὺς ἀνθρώπους τοῦ « πνεύματος » στὶς μέρες μας νὰ ὑποκύβουν εὐκολώτερα στὸν πειρασμὸ πού ἀδυνατίζει καὶ τὸ χαρακτήρα, στὸν πειρασμὸ πού κάνει τὸν ἀνθρώπο νὰ βολεύεται μὲ τὸν κίνδυνο καὶ νὰ συνθηκολογῆ μὲ τὴ δύναμη τοῦ κακοῦ. Χωρὶς νὰ γίνονται κομμουνιστὲς στὴν οὐσία τοῦ λογισμοῦ τους (εἶναι κάπως δύσκολο νὰ συντονισθεῖ ὁ Μαρξισμὸς μὲ τὸν ὑπερρεαλισμὸ ἢ μὲ ὁποιαδήποτε ἄλλη λογοτεχνικὴ ιδιοτροπία), κάνουν πῶς εἶναι χρέος τους νὰ ἐνδιαφερθοῦν γι' αὐτὸ τὸ « νέο » πράγμα πού γίνεται ἐκεῖ πέρα στὴ Ρωσία, γι' αὐτὴ τὴ « νέα δημοκρατία », γι' αὐτὸν τὸ νέο τύπο ἀνθρώπου πού εἶναι ἀπλούστατα δούλος. Ὁ Ντοστογιέφσκυ εἶχε προβλέπει καὶ προδικάσει αὐτὴ τὴ « νέα δημοκρατία », αὐτὸ τὸ « νέο » πράγμα, αὐτὸν τὸ « νέον » ἀνθρώπο. Στὸ « Ἡμερολόγιο ἐνὸς συγγραφέα » μᾶς λέει ὅτι τὸ κοινωνικὸ πρόβλημα δὲ μπορεῖ νὰ τὸ λύσουμε μ' ἓνα ἀφηρημένο ἐπιστημονικὸ πείραμα, ἀλλὰ μόνο μὲ τὴν ἀγάπη, μὲ τὴ θυσία, μὲ τὸ Χριστιανισμὸ. Καὶ προσθέτει προφητικὰ ὅτι γιὰ νὰ ἐπιβληθεῖ ὁ προλεταριακὸς κομμουνισμὸς σὰν ἓνα « ἐπιστημονικὸ » πείραμα, αὐτὸ δὲ μπορεῖ νὰ γίνῃ παρὰ μόνο ἂν χρησιμοποιοθεῖ « ὠμὴ βία » καὶ ἂν εἰσαχθεῖ « ἀπὸ τὴν πιὸ δεσποτικὴ ἐξουσία ἓνα τρομερὸ σύστημα καταδοτῶν καὶ ἓνας ἔλεγχος ἀδιάκοπος ». Αὐτὰ τὰ λέει ὁ ἀνθρώπος πού ἔφτασε ὡς τὸ ἐκτελεστικὸ ἀπόσπασμα καὶ γνώρισε τὴ Σιδηρία. Τί εἶναι, λοιπόν, αὐτὸ τὸ « νέο » καὶ τὸ « ἀλλιῶτικὸ » πού ζητοῦν οἱ ἀναιμικοὶ καὶ ἀδύνατοι στὸ χαρακτήρα διανοούμενοι τῶν ἡμερῶν μας ; Τί ἄλλο εἶναι ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὠμὸ καὶ ἀπάνθρωπο καθεστῶς πού μὲ τόση θετικότητά πρόβλεψε ὁ Ντοστογιέφσκυ ; Κάμποσοι, πού δὲν ἦταν ἀπὸ τὴ φύση τους ἀναιμικοὶ καὶ πού τοὺς τράβηξε ἢ πλάνη ὅσο ἦταν πολὺ νέοι καὶ μὲ ἀδιαμόρφωτη ἀκόμα προσωπικότητα, εἶδαν μὲ τὸν καιρὸ τὴν ἀλήθεια καὶ διακήρυξαν τὸ λάθος τους. Τέτοιος εἶναι ὁ Ἄγγλος ποιητὴς Στέφεν Σπέντερ. Ὡστόσο, τὸ κακὸ φαινόμενο, μ' ὅλη τὴ μεταμέλεια τοῦ Σπέντερ πού ὑψώθηκε σὰ φωτεινὸ σύνθημα, καὶ μ' ὅλες τὶς συγκλονιστικὰ ἀποκαλύψεις πού γιὰ νὰ σώσει τὸν ἀνθρώπο στὸν αἰῶνα μας ἔκανε ὁ Ἀρθούρος Κάιστλερ (προπάντων στὸ ἔργο του « Σκοτάδι μὲς' στὸ μεσημέρι »), ἔξακο-

λουθεί νά βαραίνει στή σφαίρα τοῦ « πνεύματος » καί τῆς « τέχνης », μιὰ σφαίρα πού στίς μέρες μας περιέχει πολὺ λίγο πνεῦμα, πολὺ λίγη τέχνη. Ἡ μεγάλη περιπέτεια τοῦ πολέμου καί τοῦ κομμουνιστικοῦ κινδύνου προκάλεσε μιὰ φοβερὴ κρίση στοὺς χαρακτήρες πολλῶν, πού μὲ τὰ συμβατικὰ κριτήρια τῶν « πνευματικῶν » ἀνθρώπων εἶχαν ταχθεῖ νά εἶναι ἡγέτες καί παραδείγματα.

3.— Μιὰ βαρεῖα κρίση εἶχε φέρεи ὁ πόλεμος στὸ χαρακτήρα τῶν νέων, προπάντων στίς χώρες πού πέρασαν ἀπὸ τὸ καθεστῶς τῆς κατοχῆς. Αὐτό, ὅμως, ἔχει τὴν ψυχολογική, ἀκόμα καί τὴν ἠθική του δικαιολογία. Οἱ νέοι, οἱ πολὺ νέοι, τείνουν στὴν ἄρνηση, ἀκόμα καί στὴν ἄρνηση τοῦ ἑαυτοῦ τους. Δὲν ἔχουν ἀκόμα κρυσταλλώσει τὸν ἑαυτό τους γιὰ νά διστάσουν νά τὸν ἄρνηθοῦν. Δὲν ἔχουν ἀκόμα νά ὑπερασπισθοῦν θετικὰ κάτι πού νάναί ἤδη πνευματικὰ καί ἠθικὰ δικό τους. Καί δὲν τείνουν μόνο στὴν ἄρνηση. Οἱ νέοι ἔχουν γενναιότητα μεγαλύτερη ἀπὸ τοὺς ὄριμους. Ὅσο λιγότερο ἔχεις ζήσει, τόσο εὐκολώτερα καί ἀνετώτερα πεθαίνεις. Ὁ νέος ἀψηφάει τὸ θάνατο, ἐνῶ ὁ γέρος σχεδὸν ποτέ. Οἱ νέοι, λοιπόν, τείνουν στὴν ἠρωϊκὴ ἄρνηση. Στίς χώρες πού πέρασαν ἀπὸ τὴ σκληρὴ μοῖρα τῆς κατοχῆς, οἱ νέοι (ἀκόμα καί τὰ παιδιὰ) πρωτοστάτησαν στὴν ἀντίσταση. Ἐγκαταλείποντας καθεὶ ἄλλο — κάθε θετικὴ ἐργασία καί προετοιμασία γιὰ τὴν ἀργὴ καί δίχως θέλγητρο μεταπελευθερωτικὴ ἀνοικοδόμησι — παραδόθηκαν ὀλόψυχα στὴν ἄρνηση τοῦ καθεστώτος κατοχῆς πού εἶχε ἐπιβάλει ὁ κατακτητῆς. Ὁ κομμουνισμὸς, ὀργανώνοντας τὰ « ἐθνικοαπελευθερωτικὰ μέτωπα », ἔσπευσε νά ἐκμεταλλευθεῖ τὴν ἠρωϊκὴ ἀρνητικὴ διάθεση τῶν νέων, τὴν τάση τους πρὸς τὴ θυσία. Ποτὲ τὰ νιάτα δὲν ἔγιναν « θρύλος » σὲ τέτοιο βαθμὸ ὅσο στὸ δεύτερο παγκόσμιον πόλεμον. Ἐγιναν θρύλος καί στίς μεγάλες δημοκρατίες, προπάντων στὸν τομέα τῆς ἀεροπορίας. Ὁ Οὐίνστον Τσώρτσιλ εἶπε τὴν περίφημη φράση : « Ποτὲ στὸ πεδίο τῶν ἀνθρώπινων συγκρούσεων δὲν ὄφειλαν τόσο πολλοὶ τόσο πολλὰ σὲ τόσο λίγους ». Αὐτοὶ οἱ « τόσο λίγοι » ἦταν νέοι στὰ τρυφερώτερα καί ὠραιότερα νιάτα τους. Ἡ φράση τοῦ Τσώρτσιλ εἶναι ἡ πιὸ δραματικὴ κατακύρωσι τῆς ἀξίας τῆς νεότητος στὴν παγκόσμιαν ἱστορίαν. Οἱ νέοι ὅμως, πού πολεμοῦσαν στίς ὀργανωμένους ἔνοπλους δυνάμεις τῶν δημοκρατιῶν, ἔγιναν θρύλος μέσα σ' ἕναν κόσμον ὀργανωμένο. Οἱ νέοι,

ἀντίθετα, στὶς κατεχόμενες χώρες ἔγιναν θρύλος σ' ἓναν ἀνοργάνωτο κόσμον ποὺ μέσα στὴ νύχτα τῆς κατοχῆς εἶχε χάσει ἢ πῆγαινε νὰ χάσει κάθε ἱεράρχησιν. Κ' οἱ νέοι στὶς χώρες αὐτὲς — ὄχι μόνον ὅσοι παρασύρθηκαν στὰ μέτωπα τοῦ κομμουνισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ὅσοι ἀγωνίσθηκαν πραγματικὰ καὶ γνήσια κατὰ τῶν δυνάμεων τῆς κατοχῆς, χωρὶς νὰ μπλέξουν στὶς παγίδες ποὺ ὀνομάσθηκαν « ἔθνικοαπελευθερωτικὰ μέτωπα » — τάχασαν λιγάκι μὲ τὴ « μεγάλη » ἀποστολὴ ποὺ πρὶν ὠριμάσουν ὡς ἄνθρωποι ἀνάλαβαν νὰ ἐκπληρώσουν, τάχασαν λιγάκι μὲ τὸ « θρύλον » ποὺ δημιουργήθηκε γύρω τους.

Ὁ κομμουνισμὸς ἐκμεταλλεύθηκε τὴν περίστασιν διττὰ. Διαστρέφοντας τὴν ἡρωϊκὴ ἀρνητικὴ διάθεσιν τῶν νέων, τὴν ἔκανε λίγο-λίγον νὰ γίνῃ μιὰ φανατικὴ ἄρνησιν ἀπέναντι τῶν συμπατριωτῶν ποὺ δὲν ἤθελαν νὰ ὑποταχθοῦν στὸν κομμουνισμὸν. Ὁ κατακτητὴς μπῆκε σὲ δευτέρην γραμμὴ· στὴν πρώτη γραμμὴ μπῆκε ὁ ἐχθρὸς ὁ « ντόπιος ». Πολλοὶ νέοι, ἀνίκανοι νὰ ἐλέγξουν τὸ περιεχόμενον ποὺ θᾶπρεπε νὰ πάρῃ ἡ ἀρνητικὴ τους βούλησιν, ἔπεσαν στὴν παγίδα. Καὶ τοὺς ἄρεσε, ἄλλωστε, νὰ μισήσουν τὸν « συγκεκριμένον » συμπολίτη ἢ συγχωριανόν· αὐτὸς εἶχε πιὸ ἀπτή τὴν ἐμφάνισιν, ἐνῶ ὁ κατακτητὴς ἦταν « ἀφηρημένος »· τὸ μῖσος (ὅπως καὶ ἡ ἀγάπη) εὐδοκιμεῖ περισσότερο καὶ εὐκολώτερα στὸν χώρο τῶν συγκεκριμένων καὶ ἀπτῶν σχέσεων. Ὁ κομμουνισμὸς ἐκμεταλλεύθηκε τὴν ἀνθρώπινον φύσιν στὸ σημεῖον τοῦτο. Ἀλλὰ τὴν ἐκμεταλλεύθηκε — τὴ φύσιν, εἰδικώτερα, τῶν νέων — καὶ ἀπὸ μιάν ἄλλην πλευρά. Μὲ τὸν ἠθικῶς σατανικώτερον τρόπο φρόντισε ὁ κομμουνισμὸς νὰ κολακεύσῃ τὴ βούλησιν τοῦ νέου νὰ ἐξουσιάζῃ, νὰ προστάξῃ, νὰ παίρνῃ « μεγάλας » εὐθύνες, ν' ἀποφασίζῃ γιὰ τὴ ζωὴ ἢ τὸ θάνατον τοῦ πλησίον του. Ἐξω ἀπὸ τὶς χώρες ὅπου ἔχει ἐπικρατήσει ὡς κράτος, δίνει ὁ κομμουνισμὸς ὡς ἐπαναστατικὸν κίνημα ὅσο μπορεῖ περισσότερα δικαιώματα στοὺς νέους. Τὰ δίνει γιὰ νὰ κολακεύσῃ τὴν ἐξουσιαστικὴν τους βούλησιν, γιὰ νὰ μεθύσῃ τὴν ψυχὴν τους καὶ νὰ τὴν κάνει νὰ χάσῃ τὴ συνοχὴν τῆς μὲ τὴ σκέψιν. Μέσα στὸ ὀλοκληρωτικὸν διευθυνόμενον κίνημά του δίνει ὁ κομμουνισμὸς στοὺς νέους (καὶ αὐτὸ τόκανε προπάντων στὴν περίοδον τῆς κατοχῆς) « ὑπεύθυνα » ἐκτελεστικὰ πόστα, καὶ μάλιστα τέτοια ποὺ ὅποιας τὰ κατέχει μπορεῖ νὰ στείλῃ τὸν πλησίον του, χωρὶς καμιά διαδικασίαν, στὸ ἐκτελεστικὸν ἀπόσπασμα, μπορεῖ ν' ἀποφασίσῃ τὴ

δολοφονία ενός « ἀποστάτη », μπορεί νὰ φέρει τὸν τίτλο τοῦ « ὑπεύθυνου » μιᾶς περιφέρειας ἢ τῆ στολή τοῦ λοχαγοῦ (μετὴν ἐλπίδα, μάλιστα, νὰ γίνῃ καὶ . . . στρατάρχης).

Στὸ σημεῖο τοῦτο πρέπει νὰ σταθοῦμε κάπως περισσότερο, γενικεύοντας τὶς παρατηρήσεις ποὺ κάναμε. Μὲ τὸ φαινόμενο ποὺ παρουσίασε ὁ κομμουνισμὸς στὴ σχέση του πρὸς τὴ νεολαία, εἰδικώτερα μάλιστα στὸ διάστημα τοῦ πολέμου στὶς κατεχόμενες χώρες, φτάνουμε σ' ἓνα γενικώτερο φαινόμενο, στὴ νέα μορφή τῆς κομμουνιστικῆς προπαγάνδας καὶ μυητικῆς τακτικῆς. Σ' ὁλόκληρο τὸ διάστημα τῆς κατοχῆς, ἀσκώντας ὁ κομμουνισμὸς τὴν προπαγάνδα του καὶ τὴ μύηση πιστῶν καὶ ὁπαδῶν, παράτησε ἢ ἔβαλε σὲ δεύτερη γραμμὴ τὰ οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ συνθήματα. Πρῶτ' ἀπ' ὅλα, τὰ συνθήματα αὐτὰ ἔπρεπε νὰ παραμερισθοῦν, γιατί ἡ προβολή τους θ' ἀποκάλυπτε τὴν παρουσία τοῦ κομμουνισμοῦ ποῦ, τουλάχιστον στὰ πρῶτα βήματα τῶν « ἐθνικοαπελευθερωτικῶν μετώπων », προσπαθοῦσε νὰ μείνῃ μεταμφιεσμένος ἢ « σεμνὰ » παραμερισμένος γιὰ νὰ προσελκύονται εὐκολώτερα στὴν παγίδα του οἱ πατριῶτες. Ἀλλὰ καὶ ἄσχετα ἀπὸ τὴ σκοπιμότητα αὐτή, ὁ κομμουνισμὸς ποῦ ἀπὸ τὶς μέρες τοῦ Λένιν καὶ προπάντων τοῦ Στάλιν ἔριξε τὸ κύριο βᾶρος τοῦ νοήματός του στὴν πολιτικὴ σφαῖρα, στὸ φαινόμενο τοῦ ὁλοκληρωτικοῦ καὶ μονολιθικοῦ πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ, ἐνδιαφέρθηκε (κ' ἐνδιαφέρεται ὡς τὰ σήμερα) νὰ τραβήξῃ ἀνθρώπους, προπάντων νέους, λιγότερο μὲ τὸ αἶτημα τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης καὶ περισσότερο μὲ τὸ πολιτικὸ βᾶρος καὶ τὸν ἱστορικὸ ὄγκο τοῦ σοβιετικοῦ κράτους. Ἡ ὤμῃ ἐξουσιαστικὴ βούληση, ὁ « ἀήττητος » ἐρυθρὸς στρατός, ὁ Στάλιν ὡς παντοδύναμος ἡγέτης καὶ « πατὴρ παντοκράτωρ », ἡ Μόσχα ὡς τὸ μεγάλο μυστήριον, τὸ ἠπειρωτικὸ ἄπειρον ποῦ φτάνει ὡς τὸ βόρειον πόλον καὶ ποῦ πάει νὰ κατακλύσει ὁλόκληρη τὴν Ἀνατολή, οἱ παραστάσεις αὐτὲς — σαγηνευτικὲς γιὰ τοὺς νέους καὶ ἐκφοβιστικὲς γιὰ τοὺς μικρόψυχους — παραμέρισαν τὶς οἰκονομικὲς ἔννοιες τοῦ Μάρξ καὶ τὸ κοινωνιολογικὸ ἀλφάβητον τοῦ Μπουχάριν. Ὁ κομμουνιστικὸς ὁλοκληρωτισμὸς ἐνσαρκώνοντας τὴ βία στὴν πιὸ συνειδητὴ καὶ πιὸ ὀργανωμένη μορφή ποῦ γνώρισε ὡς τώρα ἢ ἱστορία, ἀνταποκρίθηκε στὸ ἔνστικτον τῆς βίας ποῦ ὑπάρχει σὲ κάθε ἄνθρωπον καὶ προπάντων στοὺς νέους, ἀνταποκρίθηκε στὴ βούληση τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐξουσιάζῃ ἀπόλυτα ἢ νὰ ὑποτάσσεται ὁλοκληρω-

τικά (οί δυὸ αὐτὲς καταστάσεις εἶναι φάσεις τοῦ ἴδιου βουλευτικού φαινομένου), ἀνταποκρίθηκε μ' ἄλλα λόγια σὲ ὄσα φρόντισε νὰ παραμερίσει ἢ νὰ μειώσει ὁ ἠθικὸς πολιτισμὸς, ὁ ἀνθρωπισμὸς, ἡ δημοκρατία.

Ὁ Φρειδερίκος Νίτσε προφήτευσε θετικώτερα ἀπὸ τὸν μικροαστὸ Κάρολο Μάρξ τὸ νόημα τοῦ μεγάλου ἀνατρεπτικοῦ κινήματος τοῦ αἰῶνα μας. Ἡ βούληση ποὺ κατευθύνεται στὴν ἐξουσία καὶ δύναμη (ἢ στὴν τυφλὴ ὑποταγὴ καὶ στὴν ἀσυνείδητη συμμόρφωση) ἀποδείχτηκε πολὺ πιὸ ἀποφασιστικὴ ἀπὸ τίς οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικὲς πραγματικότητες. Ὁ Νίτσε πρόβλεψε τὴν ἐπικράτηση τοῦ μηδενισμοῦ. Καὶ πρόβλεψε καὶ κάτι ἄλλο: ὅτι ὁ μηδενισμὸς θάβῃ ἡ πηγὴ ποὺ ἀπὸ μέσα τῆς θὰ ξεπεταχτεῖ ὠμὴ καὶ ἀπόλυτη, σὰν ὀριστικὴ πιὰ μοίρα τῆς ἀνθρωπότητας, ἡ προαιώνια βούληση τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐπιβληθεῖ, νὰ ἐξουσιάσει. Σχεδὸν ὅλοι οἱ συλλογισμοὶ τοῦ Νίτσε, ποὺ συνδέονται μὲ τὸ πρόβλημα τοῦτο, εἶναι ἄτοποι καὶ βασισμένοι στὸ πιὸ ἐκκεντρικὸ ἀναποδογύρισμα τῆς λογικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς. Ὡστόσο, ἡ προφητεία, ὡς ἓνα σημεῖο, βγήκε σωστὴ. "Ἄτοπος εἶναι ὁ συλλογισμὸς ὅτι τὸ μηδενισμὸ πρέπει νὰ τὸν ἐπιδιώξουμε ὡς πηγὴ τῆς σωτηρίας. "Ἄτοπο εἶν' ἐπίσης τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ σωτηρία βρίσκεται στὴν ὠμὴ βούληση τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς βίας, στὴν ἐπικράτηση τῶν ἐνστίκτων καὶ στὴν κατάργηση τοῦ ἠθικοῦ μας κόσμου. Ὁ Νίτσε τρελάθηκε, ἐνῶ ὁ Ἰησοῦς σταυρώθηκε. Εἶναι προτιμότερο ν' ἀκολουθήσουμε τὸν Ἐσταυρωμένον παρὰ τὸν παράφρονα. Ὡστόσο, ἡ προφητεία τοῦ Νίτσε βγήκε σωστὴ στὸ σημεῖο τοῦτο : ὅτι ἓνα μεγάλο κύμα μηδενισμοῦ πάει νὰ κατακλύσει τὸν αἰῶνα μας, φέρνοντας στὴν ἐπιφάνεια τὴν ὠμὴ δύναμη καὶ βία. Ἡ μοίρα αὐτὴ δὲν εἶναι, βέβαια, ἡ ὀριστικὴ μοίρα τῆς ἀνθρωπότητας, ὅπως πίστεψε ὁ Νίτσε· εἶναι, ὅμως, πραγματικὰ ἡ μοίρα τοῦ αἰῶνα μας, μιὰ μοίρα ποὺ ἔχουμε ἀκριδῶς ταχθεῖ ν' ἀντιμετωπίσουμε. Ὁ Νίτσε, ὁ Χίτλερ καὶ ὁ Στάλιν θὰ προτιμοῦσαν νὰ παραδοθοῦμε στὴν κακὴ καὶ φοβερὴ αὐτὴ μοίρα, χωρὶς νὰ ἐπιχειρήσουμε τὴν ἀντιμετώπισή της. Ὁ Μάρξ, ὁ ἀθῶος μικροαστὸς, θὰ τρόμαζε ἀντικρύζοντας μεταμορφωμένο καὶ παραμορφωμένο τὸ πρόσωπο τῆς « ἐπιστημονικῆς » θεωρίας του. Ὁ Στάλιν θὰ τὸν τουφέκιζε, ὅπως τουφέκισε τὸν Μπουχάριν.

"Ἄς ξαναγυρίσουμε στοὺς νέους. Οἱ νέοι ποὺ ἦταν παιδιὰ πρὶν ἀπὸ τὸ δεύτερο παγκόσμιον πόλεμον καὶ ποὺ ἄρχισαν νὰ συ-

νειδητοποιοῦν τὸν ἑαυτὸ τους μέσ' στὸ σκοτάδι τῆς κατοχῆς, δὲν εἶχαν, βέβαια, διαβάσει Νίτσε. Τὴν ἄμορφη, ὅμως, ψυχὴ τους τὴν εἶχε προκαθορίσει ἡ προφητεία τοῦ Νίτσε. Ὁλόκληρο τὸ πολιτικὸ σύστημα τοῦ κομμουνιστικοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ ἀνταποκρίνεται σὲ ὅσα εἶχε προβλέψει ὁ Νίτσε. Κ' ἡ ψυχὴ τῶν νέων ποὺ τοὺς τράθηξε, προπάντων στὸ διάστημα τοῦ πολέμου καὶ εἰδικώτερα στὴν ἠπειρωτικὴ Εὐρώπη, ὁ κομμουνισμός, ἦταν προσανατολισμένη στὸ νιτσεικὸ δόγμα, στὸ θέλητρο τῆς ὠμῆς βίας, στὸ εὐκόλο καὶ ἄμεσο πῆδημα σὲ ἐξουσιαστικά πόστα, στὸ παραμέρισμα κάθε κανονικῆς ἱεραρχίας (προπάντων τῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς ἐξουσίας τῶν γονέων), στὴν ἀνάληψη μιᾶς ἀσυμβίβαστης πρὸς τὴν ἠθικὴ τάξη εὐθύνης, εὐθύνης ἐγκληματικῆς ποὺ στὸ βάθος δὲν εἶναι ἐλεύθερη εὐθύνη, ἀλλὰ εἶναι ἀκριβῶς ἡ χειρότερη δουλεία. Εἶναι φοβερὰ τὰ ἐρείπια ποὺ στὸ διάστημα τοῦ πολέμου προκάλεσε ὁ κομμουνισμός στὶς ψυχὲς τῶν νέων ἐκείνων, ποὺ στὶς κατεχόμενες χῶρες ἔπεσαν στὰ χέρια του.

4.— "Ἄς ἀτενίσουμε, ὅμως, καὶ τὰ ἐρείπια τῶν δημοκρατιῶν στὶς χῶρες ποὺ « κέρδισαν » τὸν πόλεμο καὶ μπῆκαν στὴ σφαῖρα ἐπιρροῆς τοῦ σοβιετικοῦ κράτους. Δὲ μπορεῖ, λογικὰ καὶ ἱστορικὰ, νὰ περιορισθεῖ τὸ σοβιετικὸ κράτος σὲ μιὰν ἀπλὴ πολιτικὴ ἢ οἰκονομικὴ ἢ ἠθικὴ ἐπιρροή, ὅπως τὴν ἔχουν ἀσκήσει ἄλλες μεγάλες δυνάμεις σ' ὀλόκληρες γεωγραφικὲς περιοχές. Ἡ ἐπιρροὴ τοῦ σοβιετικοῦ κράτους εἶναι ἀναπόφευκτο νᾶναι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ (ἢ νὰ καταλήγει νὰ γίνεται) ὀλοκληρωτικὰ ἀπορροφητικὴ.

Τὸ σκέφτηκε τάχα αὐτὸ ὁ ντόκτορ Μπένες, ὁ μόνος ἡγέτης εὐρωπαϊκῆς χώρας ποὺ, χωρὶς νᾶναι κομμουνιστὴς, θέλησε ὁ ἴδιος (ἢ ἔκανε πὼς ἤθελε) νὰ πέσει ἡ χώρα του στὴ σφαῖρα τῆς σοβιετικῆς ἐπιρροῆς ; "Ἄλλους τοὺς ἔστειλαν — στὴν Πολωνία ἢ ἄλλου — οἱ ἴδιοι οἱ Ἀμερικανοὶ καὶ Βρετανοί, πιστεύοντας (ἢ κάνοντας καὶ αὐτοὶ πὼς πίστευαν) ὅτι ἡ Μόσχα θὰ ἀσκοῦσε τὴν ἐπιρροὴ της μόνο μέσα στὸ πλαίσιο τῆς... «χάρτας τοῦ Ἀτλαντικοῦ». Ὁ ντόκτορ Μπένες, ὅμως, πικραμένος μὲ τὴν Ἀγγλία, νόμιζε (ὅπως τουλάχιστον ἔλεγε τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1943 σ' ἐκείνον ποὺ γράφει αὐτὲς τὶς γραμμὲς) ὅτι τὴν Τσεχοσλοβακία θὰ τὴν ἄφινε ὁ Στάλιν ἐλεύθερη νὰ συνδυάσει τὴ δημοκρατία δυτικοῦ τύπου μὲ τὸ σοσιαλισμὸ ρωσικοῦ τύπου. Κανένας δὲ μπορεῖ νὰ ξέρει τί πραγματικὰ πίστευε καὶ τί φοβό-